

EMILI MARÍN I ANTONI FERRER

ENTREVISTA
A SOFIA SALVADOR

Vós coneixeu Saó. La revista tenia un deute històric amb el vostre pare i tot el que ell representa. Volem que vos hi aporteu el vostre testimoni, tan valuós, sobre ell. Podríem començar per les dades més significatives de la seua vida.

—Va nèixer al carrer de Dalt, 48, de València, l'any 1893, encara que de ben xicotet passà, amb els seus pares, a la Plaça de Na Jordana. En 1907 va començar els estudis de magisteri, que acabà en 1911. En 1915 fa oposicions. Mentre, havia estat dos anys d'interí a Aiello de Malferit. Els altres dos anys, fins al 15, fa el servei militar i prepara les oposicions. La primera plaça que obtingué en propietat fou la de la Pobra de Benifassà, l'any 1915. Al cap de pocs mesos passà a Benassal, que estava vacant, també en propietat. Es casà, a Benassal i l'any 1918, amb una noia d'allí: Sofia Monferrer i Beltran. Estigué a Benassal fins l'any 1934, quan va accedir a València, al grup escolar Cardenal Reig, del barri de Benimaclet. I allí romangué fins a la seua mort, el 7 de juliol de 1955.

—La guerra civil va interrompre d'alguna manera la seua tasca? El depuraren o represaliaren?

—Durant la guerra, res. Ell hi va treballar normalment. En aquell temps passava com ara, als col·legis, que hi van xics i xiques junts. Jo passí de l'escola de xiques a l'escola de mon pare. I en conserve encara, de llibretes d'aquella època, fins i tot amb dades de bombardejors. I és que una de les coses que fèiem cada dilluns era redactar el tema "Ayer domingo". I així puc recordar la vida que fèiem a casa cada diumenge. Ell donava classes als majors. L'escola duia endavant moltes

iniciatives, ja des de abans: visites a museus, participació en la falla infantil de l'any 36, quan el món estava ja tan rebolicat...Era un mestre renovador, com Soler i Godes.

—Feia les classes en català?

—No podia, a banda que els llibres estaven en castellà. Però sí que feia altres coses, en català. Després de la guerra li vingué un plec de càrrecs en què se l'acusava de ser d'esquerres i membre i secretari de l'Aliança d'Intel·lectuals Antifeixistes. Secretari, no en va ser. En fi, aquest va ser l'únic plec de càrrecs que se li va incoar. Però, es va quedar sense poder exercir. Després, en desembre de 1940, fou rehabilitat juntament amb tots els mestres de la província que havien estat depurats.

—Aleshores, la imatge d'un Carles Salvador realment enfrontat a la dictadura i represaliat per ella, no seria del tot exacta, no?

—No; va tenir només aquesta represàlia, més bé genèrica. Ara els llibres diuen, de vegades, coses que no són: com venjances i quimeres personals contra ell. I això no va passar. Va ser una cosa gremial. No l'acusaren ni tan sols d'haver estat president del Congrés d'Intel·lectuals Antifeixistes del 37. I això que el manifest del Congrés era seu: el segon signant va ser R. Blasco, però la redacció va ser de mon pare, qui no estava d'acord amb el primer esborrany i el va redactar de nou. No l'acusà cap persona, sinó les mateixes institucions.

—Com va transcórrer per al vostre pare l'exercici de la docència des de l'any 40 fins que va morir?

—Normalment, sense cap entrebanc més.

—Si volguérem enquadrar el ma-

gisteri de Carles Salvador dins les línies renovadores de l'època, hi hauria alguna línia concreta dins la qual se'l podria incloure?

—Jo crec que sí. Perquè, estant a Benassal, l'any 16 es va remodelar l'organització de l'escola —a cada mestre li pertocà un grup sense graduar, de menuts i grans tots barrejats—, i mon pare va ser el primer mestre que treia els seus alumnes fora de l'escola. Anaven molt a un poblat ibèric, a donar allí les classes. Inclús té, mon pare, un poemeta no publicat en cap lloc, en què es conta com les criatures, a l'escola, es clavaven el banc al pit; i, clar, s'havia d'eixir a l'aire lliure perquè això no passàs. Després, a l'escola de Benimaclet, va formar un museu (aus dissecades, minerals...) i una biblioteca...

—I contactes amb les escoles de renovació pedagògica de, per exemple, Barcelona, en va haver?

—Sí. Ell estava subscript a moltes publicacions pedagògiques de la Mancomunitat de Catalunya, i hi col·laborava. Fins i tot, amb l'Escola d'Estiu, a on va anar l'any 22, abans que aquesta iniciativa es trencara. Després, quan ell va fundar la "Protectora de l'Ensenyança Valenciana", es va relacionar amb l'homònima catalana. El que passà fou que, degut al plec de càrrecs que se li havia incoat, ell va cremar la seua correspondència amb els catalans: amb Carner, amb Fabra... Mon pare no era polític —de partit— però era un home compromés. I, com que la llengua estava prohibida i alguns dels seus companys i amics estaven exiliats o fugits, rebre, per exemple, una carta de Pompeu Fabra des de l'exili era una cosa delicada.

—*Quina va ser la participació del vostre pare en l'elaboració de les Normes de Castelló?*

—A banda de signar-les, en va ser el divulgador. Mon pare ha tingut sempre aquest pensament. De Benassal estant, ja publicava les lliçons dels cursets a "El Camí", i les enviava a "Esquerra Valencianista", crec. Després, durant la guerra demanà al govern de Madrid que tornara a funcionar la càtedra de valencià a l'Institut d'Idiomes de la Universitat de València, càtedra que li donaren a ell. És aleshores que fa cursos orals, encara que les classes les feia a la Llotja, al Centre de Cultura, amb Maria Ibars i altres. Aquestos articles i lliçons, després els menudejava a "Jornada" i a d'altres publicacions. No parava. Arribà a demanar que els mestres fóren pagats per un govern valencià: així obtindrien més reconeixement que no si ho eren des de Madrid. Demanà, fins i tot un estat federal.

—*I què ens dieu de la relació del vostre pare —recordada per vós de quan éreu xiqueta— amb els seus companys de tasca valencianista, com ara Adolf Pizcueta, Soler i Godes..., o amb el mateix Pompeu Fabra?*

—No conserve cap carta de Fabra a mon pare. Sé que havien estat junts i havien mantingut contactes. Però després, Fabra morí a l'exili, i supose que la relació s'hauria trencat d'abans. Amb Soler i Godes sí que tingué moltíssima relació, mon pare. Tots dos es conegueren a Barcelona, a l'Escola d'Estiu. I després de la mort de mon pare, N'Enric va continuar tenint molta relació amb la nostra família, fins a la seua mort. Ell i mon pare havien estat comunicant-se sempre, fins i tot durant la mena d'exili que Soler va patir, allà al nord. Aquesta comunicació es va intensificar quan ell va tornar ací, concretament a Benifaió. I es què, a València, en una llibreria de vell del carrer la Nau, hi havia una tertúlia, a la qual acudien mon pare, altres literats i músics i pintors.

—*Era una tertúlia nacionalista?*

—Sí. Entre ells estaven Thous Llorens, Almela i Vives, Enric Duran, Adolf Pizcueta i mon pare, amb unes

relacions literàries —mantenien correspondència i es feien pròlegs els uns als altres— que es remuntaven a quan eren joves. A la primera Taula de Poesia no entraren encara ni mon pare ni Artola, però a la segona ja el convidaren. Des de l'any 34, mon pare ha estat tots els diumenges amb ells. I, que jo recorde, després de la guerra, tots els dijous es reunien en tertúlia al carrer la Nau. Després van introduir-se el poeta i escriptor Josep Gisp Mascaró, Ricard Sanmartín, Enric Matalí, qui era secretari dels cursos, i Jesús Pasqual Bonaventura. I allò millor era que, quan ja s'havien pres el café i s'en tornaven cap a casa, quedaven Soler, Pasqual i mon pare a donar una volteta, i l'acompanyaven, a mon pare, al Pont de Fusta. I aixó, durant anys.

—*Quan apareix en la vida del vostre pare la figura de Sanchis Guarnier? Hi va haver una relació intensa?*

—Hi hagué contactes. Potser, si Sanchis Guarnier no hagués estat desterrat a Mallorca, hi haguera hagut un tracte més assidu.

—*Qui no apareixeria mai per la vostra casa seria Joan Fuster, no?*

—Sí que hi aparegué; i, a més, a Fuster el va descobrir mon pare, en escriure unes coses sobre els primers poemes en català que Fuster havia publicat. És aleshores que es van conèixer tots dos. Jo recorde encara quan Fuster i Casp venien per casa. Ara ha aparegut un llibre, "Temps de quarantena", de Josep Ballester, on ixen les tertúlies de Casp en anys en què em fa la impressió que mon pare deuria anar-hi. Hi apareixen, al llibre, Soler i Sanmartín, però no mon pare. No sé si hi haurà trampa, o no...

—*...De vegades les tertúlies valencianes han funcionat d'una manera molt anàrquica, no creieu?*

—Jo ho dic perquè em fa la impressió que determinades persones que hi concorrien potser n'han eliminat el nom de mon pare perquè no aparega relacionat amb ells.

—*I, per exemple Enric Valor, tenia alguna relació amb el vostre pare?*

—Sí. Ja es coneixien d'abans de la

Sofia Salvador i el seu marit /ARXIU

guerra. I una anècdota curiosa, publicada per E. Valor, és que en retrobar-se després de la guerra, mon pare es va fer el desentès: segons li va explicar tot seguit a Valor, perquè, com aquell que diu, ningú no sabia com havia evolucionat l'altre. Bé. De fet, Valor es va incorporar a les classes de Lo Rat Penat, com a professor de llengua, cosa que al principi només feia mon pare. En el mateix cas van estar també Mossén Sorribes i Mossén Alcon i Edo. Hi havia altres que eren professors per correspondència. De Mossén Alcon, mon pare tenia un record molt bó, i li va estar sempre molt agraït pels consells que aquest li va donar com a capellà.

—*I encara que siga entrar en un terreny molt personal, quin tarannà religiós tenia el vostre pare?*

—La seua obra ha estat sempre religiosa. I ell, fins als 62 anys en què va morir, no ha faltat mai a missa els diumenges. Possiblement, la cosa li venia de la meua iaia, que era molt religiosa: déiem a casa que estava geperuda de tant de penjoll de rosaris i medalletes com duia. Encara més, mon pare, abans de morir i segons ens comentà el capellà que el va atendre, havia fet una confessió molt conscient, de la qual òbviament no ens podia parlar, però que havia estat molt bonica.

—*Hi hauria algun personatge més que jo no li haja anomenat i que tinguerà una relació entrançable amb el*

vostre pare?

—Bernat Artola. Mon pare, mentre va estar a Benassal, tenia molt de contacte amb Castelló, perquè també hi escrivia molt als periòdics. I Artola va ser un amic d'aquells que, si haguessen viscut a la mateixa població, l'haguérem tingut sempre dins de casa: encara que després de la guerra se n'anà primer a Salamanca i després a Madrid, quan viatjava a València venia a casa a menjar i tot. Amb Gaetà Huguet també tingué mon pare una relació molt estreta: sempre recordava la setmana que va passar amb ell, a la finca dels Huguet, la Barona, per Vilafamés, i les varietats de raïm que hi menjaven. Gaetà Huguet en el seu testament feu marmessors mon pare i Adolf Pizcueta. Però, clar, mon pare morí abans que ell.

—*I ara, projectant sobre l'actualitat el coneixement que teniu del vostre pare, ¿com creieu que s'hauria pronunciat ell davant l'evolució de Lo Rat Penat, que ell tant s'estimava, i davant problemes com els d'UV, i el secessionisme de Casp i altra gent?*

—Si haguera viscut, mon pare s'haguera endut un disgust grandíssim. Ara mateix, a propòsit del seu centenari, han aparegut articles que parlen molt bé de mon pare; però, en parlen amb la intenció de beneficiar-se'n els autors, segons el meu criteri: apareixen —a l'igual que títols de les seues obres— en una ortografia que no és la que ell emprava. I això és enganyar al personal.

—*És que és molt fort que Lo Rat Penat, que representava tant per a ell, ara siga l'estendard de tota la reacció.*

—En vida de mon pare, Lo Rat Penat, sota la presidència de Manuel González Martí, encara podia treballar. Ara, en aquesta època, no fa res. Ara mon pare ja no hi pertanyeria, se n'hauria eixit i estaria treballant amb altres grups.

De fet, Acció Cultural pensà posar el nom de mon pare als cursos de llengua quan a Lo Rat Penat va passar tot allò tan fora de lloc que feu que S. Guarnier se'n donara de baixa, i que a Soler i Godes li trencaren les solapes

en voler-lo tirar per les escales. Els d'Acció Cultural ens demanaven autorització, als fills, per emprar el nom de Carles Salvador, i això està legalitzat davant notari i tot. Així continua el nom de mon pare en l'obra de l'ensenyament. I ara, darrerament, fins i tot li han dedicat un carrer en Aldaia.

—*I perquè creieu que s'ha produït tota aquesta disbaixa del secessionisme lingüístic, ací a València: totes aquestes conversions al "blaverisme" de gent com Casp i Adlert?*

—El concepte que jo tinc és que X. Casp, com que hi ha altres que són millors que ell, en la literatura nostra, i com que ell ha de ser el primer en tot, el dominant —té un caràcter així, molt diferent del de mon pare— i, d'una manera o altra, havia d'eixir per ací: havia de renegar de la seua obra i de totes les seues amistats, sobretot de les seues amistats de Catalunya. Si l'hagueren fet governador o alcalde, segurament haguera respectat les regles del joc gramatical, però no va ser així. I ha anat escampant les seues teories. I, pel seu caràcter, ha anat deixant-se'l molta gent, com el mateix Joan Valls, que era també amic seu.

—*Això sembla cert, encara que possiblement, hi ha altres elements que també podrien explicar aquesta disbaixa, com per exemple, un cert anticatalanisme, visceral entre els valencians.*

—Bé, però una persona que tinga un poc de criteri, un mínim coneixement dels diferents parlars de les comarques d'ací i de Catalunya, no es deixa embolicar pels que volen traure vots amb l'amenaça que els catalans ens volen furta la llengua, i totes eixes bovades.

—*Com era C.S. en la intimitat familiar? Era alegre i comunicatiu, o era seriós?*

—Ací a casa déiem que si hagués sigut més alt s'hauria fet actor de teatre: era molt formal en les seues coses, però sí havia de gastar una broma, sabia fer-ho molt bé. I cantava millor encara: es sabia "La Dolorosa" sencera, i coses així. Açò no ho sap ningú: Ma mare era una dona molt senzilla, de poble. Una dona de sa casa, en diríem.

I encara que no era una dona de lletres i, per tant, no li podia ajudar en el seu treball, anava amb ell a conferències i actes culturals per tot arreu. L'acceptà totalment, encara que només l'ajudava en la fonètica: com que ma mare era de Benassal, distingia molt bé la pronunciació de determinats dígrafs, com ara la TG, o la esa sorda i la sonora, i nom pare moltes vegades la cridava i li feia pronunciar paraules.

—*Creieu que el PV. li ha fet justícia, al vostre pare?*

—Crec que hi ha hagut persones que no. Per exemple, amb el Carles Recio —de qui tots sabem que obrava d'una manera i ara obra d'una altra— hi hagué una polèmica: ell deia que mon pare no escrivia conforme diuen que escrivia. Allò es va analitzar molt. Finalment, ell digué que, quan moriren els fills i els nets de Carles Salvador, vindria la reivindicació de l'escriptor Carles Salvador. Açò vindria a ser tot el contrari del que ell diria ara de mon pare, pense.

—*Ha tingut una intervenció funesta. I també en l'article que va publicar sobre l'homosexualitat de Fuster, no sé si el coneixeu.*

—Sí, sí, el conec. Ha publicat algunes cosetes que no calien.

—*Com veieu la situació del P.V. avui? Perdrem la llengua o no?*

—Jo crec que no. Perdre-la o avançar-hi més, això ho ha de fer la política. Ara està molt millor del que estava en vida de mon pare. Tots ho sabem. I jo estic molt contenta que el Govern Valencià haja fet la Llei d'Ús i Ensenyament, encara que la gent en voldria més. Abans l'ensenyament de la llengua i en la llengua era una qüestió d'iniciativa particular, privada. I ara les escoles, els pares, la gent en general, està acceptant un tractament normal, al carrer, de la llengua. I això ho sents—per exemple "Adéu" i "fins demà"— àdhuc en el poble i entre la gent jove.

—*Voldríeu afegir alguna cosa?*

—Que estic molt agraïda per aquesta entrevista, que és la meua petita aportació a SAÓ.

—*Agraïts, nosaltres.*